

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

APRIL
1954

ONDER REDACTIE VAN:
H. DE JONG

27e JAARGANG
N° 4

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: MAJELLAPARK 6¹, UTRECHT
Gironummer 575520 ten name van de Vereeniging „OUD-UTRECHT”

Z.K.H. PRINS BERNHARD EN HET STICHT.

Ter gelegenheid zijner installatie als membrum magnificum van de Senatus Veteranorum op 26 Februari j.l. heeft Z.K.H. Prins Bernhard blijkens de persberichten een toespraak gehouden, waarin er o.a. op gewezen werd, dat een van 's Prinsen voorvaderen de bisschoppelijke zetel van Utrecht heeft bekleed, en verder dat de eerste Oranje (elders stond: een Oranje) aan de Utrechtse universiteit heeft gestudeerd. De pers ontving haar gegevens op een persconferentie en zij citeerde dus niet uit de eerste hand, hetgeen een juiste weergave kan hebben bemoeilijkt. Een korte toelichting op beide punten zal de lezers van dit maandblad ongetwijfeld interesseren.

I. *De familierelatie met Otto II van Lippe, bisschop van Utrecht.*

Al kan men het ruim genomen zo uitdrukken, dat een van 's Prinsen voorvaderen de Utrechtse bisschopszetel heeft bekleed, toch is een bloedverwantschap in de rechte lijn hier uiteraard onmogelijk, want als geestelijke was de prelaat tot het coelibaat verplicht. Mocht hij desniettemin afstammelingen hebben gehad — hij zou zo doende niet erger gezondigd hebben dan velen zijner ambt- en tijdgenoten — dan zouden die toch nooit wettig hebben kunnen zijn. Het is dan ook een bloedverwantschap in de zijlinie, waarvan hier sprake is, en zij gaat tot omstreeks 1200 terug. Tussen de gemeenschappelijke stamvader en de nieuwe senator magnificus liggen 22 generaties. Met behulp van de Stamtafel zur Geschichte der Europäischen Staaten, bijeengebracht door W. K. Prinz von Isenburg (2e uitgave 1953 door F. Baron Freytag von Loringhoven) is deze gehele afstamming gemakkelijk te reconstrueren. Het zou echter te dor zijn om een dergelijke lijst van namen en jaartallen hier af te drukken. Een stamreeks van de Prins is opgenomen in het maandblad *De Nederlandsche Leeuw*, 1937, kol. 6—7.

De oudste heer van Lippe, die voor ons doel in aanmerking komt, is Bernhard II, die in 1196 van zijn heerlijkheid afstand deed en in 1224 stierf. Hij was gehuwd met Heilwig van Are, een zuster van Dirk II van Are, die van 1197—1212 bisschop van Utrecht was. Uit dit huwelijk sproten 5 zoons en 7 dochters, van wie verschillenden de geestelijke stand omhelsden: onder de vijf zoons waren een kapittelproost, twee bisschoppen en een aartsbisschop, onder de zeven dochters vier abdisen. De oudste zoon Herman II zette het geslacht voort door zijn huwelijk met Oda van Tecklenburg, terwijl een jongere zoon Otto in 1216 tot bisschop van Utrecht gekozen werd. Zijn voorganger was Otto I van Gelre en zo staat hij in de lijst van bisschoppen als Otto II van Lippe vermeld. In een veldtocht tegen Rudolf heer van Coevorden, toen het bisschoppelijk leger in de moerassen bij Ane (onder Gramsbergen) verzonken geraakte, is bisschop Otto in 1227 door de Drenten gedood. In 1218 heeft hij zijn vader, die na zijn afstand geestelijke geworden was, tot bisschop gewijd.

Na Herman II kunnen wij een aantal generaties der heren van Lippe, onder wie bijna uitsluitend de voornamen Bernhard en Simon in afwisseling voorkomen, overslaan tot Simon VI (1554—1613). Uit zijn 2e huwelijk met Elisabeth van Holstein-Schaumburg sproten 10 kinderen. De jongste van hen, Philips, werd de stamvader van de tak Schaumburg-Lippe. De 2e zoon Simon VII (1587—1627), die in 1613 in Detmold opvolgde, had uit zijn eerste huwelijk met Anna Catharina van Nassau-Wiesbaden een zoon Simon Ludwig (1610—1636), uit wie de tak Lippe-Detmold gesproten is, en uit zijn tweede huwelijk met Maria Magdalena van Waldeck-Wildungen een zoon Jobst Hermann (1625—1678), die in 1627 de heerlijkheden Sternberg en Schwalenberg verkreeg en door zijn huwelijk met Elisabeth Juliane von Sayn-Wittgenstein de stamvader werd van de graven en prinsen van Lippe-Biesterfeld. Op hem volgen zes generaties tot 's Prinsen grootvader Ernst graaf van Lippe-Biesterfeld (1842—1904), van wie de vader van prins Bernhard een jongere zoon was. De band met het Sticht is dus wel van oude datum, want hij omvat een tijdperk van ruim zeven eeuwen.

II. *Leden van het huis van Oranje als studenten te Utrecht.*

De mededeling, dat de eerste Oranje te Utrecht zou hebben gestudeerd, moet in deze vorm stellig op een misverstand berusten. Immers, reeds prins Maurits is te Leiden ingeschreven geweest en hij overleed elf jaren vóór de Utrechtse universiteit werd opgericht. Ook andere Oranjetelgen studeerden te Leiden, nl. de stadhouders Frederik Hendrik en Willem III, en verder koning

Willem I en de beide zoons van koning Willem III. Het verblijf van H.M. koningin Juliana te Leiden ligt ons allen nog in het geheugen.

De beide Oranjes, die als student te Utrecht hebben vertoefd, stamden uit de Friesse tak, waartoe ook ons koningshuis behoort. Het waren Jan Willem Friso, die na eerst enige tijd te Franeker vertoefd te hebben, van Augustus 1701 tot Januari 1703 te Utrecht verbleef, en de andere, zijn zoon Willem Karel Hendrik Friso, die als prins Willem IV in 1748 met het stadhouderschap zou worden bekleed. Ook deze ging eerst naar Franeker en hij kwam in September 1727 naar Utrecht om er tot Juli 1729 te blijven. Dat zij beiden te Utrecht hebben gewoond met het oog op hun studiën, blijkt onder meer uit de vroedschapsresolutiën. In het Album studiosorum komen hun namen evenwel niet voor.

* * *

Toen in 1686 bij het 50-jarig bestaan der Academie de hoogleraar Graevius in de Dom de feestrede uitsprak, vermeldde hij met trots, dat zij in de afgelopen halve eeuw ook door lieden van aanzien was bezocht, en onder hen noemde hij o.a. graven van Lippe (comites Lippiaci). Omtrent de vraag, wie dit zijn geweest, kan het Album studiosorum ons niet inlichten, want hun namen zijn daar niet ingeschreven. Afstammelingen uit verschillende takken van het geslacht kan men er voor in aanmerking brengen.

vdV.

Contributiebetaling.

Mr J. F. H. Bosch, penningmeester van Oud-Utrecht, is voornemens half April de herinneringen voor de contributiebetaling rond te zenden. Kort daarna zullen de kwitanties uitgaan.

De leden der vereniging besparen zichzelf moeite en kosten door nu nog hun contributie over te maken op gironummer 575520 ten name van de „Penningmeester van Oud-Utrecht” (f 6.—, of f 8.50 voor wie een **gebonden** exemplaar van het jaarboek wenst te ontvangen).

EEN UTRECHTSE BENOEMING IN 1680.

De macht, die Willem III in Utrecht uitoefende, was door het Regeringsreglement van 1674 ver uitgegroeid boven de eigenlijke rechten van een stadhouder. Hij had de samenstelling van de Staten en de benoeming van heel wat ambtenaren in zijn hand, maar ook benoemingen, die niet aan hem gekomen waren, gebeurden toch niet zonder hem. De Prins heerste in Utrecht als een soeverein, er gebeurde niets zonder zijn toestemming.

Dat bleek ook bij de benoeming in 1680 van een afgevaardigde in de Generaliteits Rekenkamer. Er kwamen dat jaar heel wat ambten vrij; meestal werden ambtenaren en afgevaardigden voor 6 jaar benoemd en in 1674 was alles gereorganiseerd. Elk Lid van de Staten (Geëligeerden, Ridderschap, Stad en steden) kreeg zo enkele posten toegewezen, waarvoor ze kandidaten mochten nomineren.

De Ridderschap, die zes ambten had gekregen, loste dit probleem altijd gemakkelijk op. Ze verlootte eenvoudig de baantjes onder haar leden. Per één of twee edelen een ambt, waarmee ze iemand gelukkig konden maken of het verkopen.

De Prins, die President van de Ridderschap was, deed ook een duit in het zakje. Op zijn verzoek trok de hele Ridderschap 10 Nov. 1679 (O.S.) naar Soestdijk, om daar met Z.H. te beraadslagen. Er werd besloten gewoon te loten, maar de Prins had de eerste keuze, waarvan hij gebruik maakte om de zittende Utrechtse afgevaardigde in de Admiraliteit van Amsterdam weer te nomineren. Daarna werden „de briefkens gemaect, toegerolt, aan Sijne Hoocht overgelevert ende in een hoed geworpen. Ende omgehutselt zijnde, syn deselve bij hoogstgemelte Sijne Hoocht voor de absente ende presente heren Edelen getogen ende uytgegeven.”¹⁾

De hoofdprijs in deze loterij was wel de benoeming van één van de twee Utrechtse afgevaardigden in de Generaliteits-Rekenkamer en de gelukkigen, die dit lot trokken, waren Godard Adriaan van Reede, heer van Amerongen, en Carel van Valckenaer, heer van Duyckenburg (maarschalk van het Nederkwartier, † 1684).

De heer van Amerongen was een paar weken vroeger vertrokken naar Berlijn, als ambassadeur, uit brieven van zijn vrouw blijkt dat er post van haar en mogelijk ook van de secretaris aan de Staten zoek geraakt was, zodat hij begin December nog van niets wist.²⁾ Toen dan ook de andere nominaties in de Ridderschap werden voorgedragen, moest de Rekenkamer wachten, de twee heren hadden nog niet kunnen overleggen, „om de kortheyt des tijds”.

De zittende gedeputeerde in Rekenkamer was dr Willem van der Straaten (1593—1681), hoogleraar in de medicijnen en gunsteling van Willem III, wiens hofarts hij was, zoals hij het ook van Frederik Hendrik en Willem II geweest was. Zodoende begon voor de 81-jarige professor in 1674 nog een politieke carrière, de Prins bracht hem in de Vroedschap van Utrecht en hij kwam in de

Rekenkamer. Maar nu moest hij dan aftreden en natuurlijk kon een ander worden benoemd. De Vrouwe van Amerongen, Margaretha Turnor, vertelt dan ook al gauw over een sollicitant. Het is mr Johan Carel Smisssart, sinds 1674 schout van Rhenen, zeker ook iemand, die zich mocht verheugen in de gunst van de stadhouder. Hij kwam „haest alle dage hoore” op kasteel Amerongen of er nog geen antwoord uit Berlijn was. ³⁾

Maar..... dr van der Straaten had nog geen zin met pensioen te gaan en het bleek al spoedig dat de Prins wenste dat hij herkozen zou worden. Blijkbaar voelde de Stichtse edelman deze inmenging als een krenking van zijn rechten, hij was Oranjegezind maar wilde ook steeds de rechten van de Staten handhaven. In de grote strijd om de vrijheid, die Willem III voerde en waaraan hij met hart en ziel deelnam, wilde hij medewerker zijn, geen werktuig. Zijn brieven zijn helaas verloren, maar zijn vrouw probeert hem te sussen door hem er op te wijzen dat hij eens met de Prins en de Raadpensionaris over de professor heeft gesproken, dus dat Willem III dáárom zeker denkt dat hij vóór de herbenoeming is. Ze vraagt zich zelfs af of haar man zoiets tegen de Raadpensionaris niet gezegd heeft. Maar ze schrijft ook dat Duyckenburg al bij de loting gemerkt heeft dat Z.H. wenste dat van der Straaten gehandhaafd bleef, iets wat hij trouwens met zoveel woorden tegen de secretaris van de Staten gezegd had. Dus is Margaretha van mening „hoe seer ick genegen ben voor Smitser,... dat wij ons niet in 't ooch behoorde te sette” ⁴⁾.

Dr van der Straaten is zó zeker van zijn zaak, dat hij 8 Jan. aan Amerongen schrijft om hem te bedanken! De Prins had hem n.l. gesproken van „U Exc^{ties} singuliere ijver ende conduite”. Blijkbaar suggereerde Willem III zichzelf en/of anderen dat Amerongen zeer op de hand van de oude heer was. Zo werd het heel moeilijk, een ander te nomineren. Duyckenburg krijgt pas begin Februari een schrijven van Van der Straaten, die nu weer „seyt het niet opsoluyt van S.H. te hebbe”. ⁵⁾ Niet ten onrechte verzucht Margaretha: „het is een wondere werck”.

Maar Godard Adriaan van Reede laat zich niets suggereren. Hij doet er, officieel althans, het zwijgen toe en nomineert niemand. De bedoeling is duidelijk: „als Z.H. per sé wil dat van der Straaten benoemd wordt, kan hij zijn gang gaan, maar ik ben geen ledepop en werk op die manier niet mee”. Als de Prins door Ouwerkerk bij Amerongen's zoon, de heer van Ginckel, laat informeren hoe het met de benoeming staat, zegt Ginckel openlijk dat voor zover hij weet, *Zijne Hoogheid* het ambt aan de professor heeft gegeven. Een zeer duidelijk antwoord en Ouwerkerk kruipt dadelijk terug en antwoordt dat de zaak zo niet staat, de Prins had alleen maar gedacht dat Godard Adriaan het stellig aan van der Straaten zou geven. Margaretha Turnor wordt zelfs een beetje bang: „ick vrees

dat door 't lang treyneere S.H. het qualyck mochte neeme en 't sal toch moeten sijn." 6)

Maar Amerongen stuurt geen nominatie, van der Straaten blijft nog anderhalf jaar, zonder officiële herbenoeming, zijn post vervullen, dan, 6 Nov. 1681, sterft hij. En nu blijkt dat Godard Adriaan de kwestie niet vergeten is, want al 22 Dec. O.S. is er bij de Ridderschap een brief uit Berlijn, waarin Amerongen de heer Smissaert nomineert, als Duyckenburg zich hiermee kan verenigen. De edelen vinden het best, maar natuurlijk gaat de nominatie naar Soestdijk, vóór ze in de Staten komt en reeds 28 Dec. is er antwoord. Smissaert is Z.H. „aangenaam”.

ALEID W. VAN DE BUNT

1) Resol. van de Ridderschap R.A. Utrecht (Staten-arch. No. 731.)

2) Margaretha Turnor aan Godard Adriaan van Reede, 4 Dec. 1679. Huisarchief Amerongen, II, 101c.

3) id.

4) Dezelfde aan dezelfde, 6 Jan. 1680.

5) Dezelfde aan dezelfde, 4 Febr. 1680.

6) Dezelfde aan dezelfde, 26 Febr. 1680.

KLEINE MEDEDELINGEN

Vergeeten schrijvers. In den 10en jaargang van dit Maandblad (1935, blz. 35-37) vindt men de namen vermeld van een 13-tal Utrechtsche schrijvers en verlichters (van miniaturen) uit het begin der 15de eeuw. Kort geleden vond ik nog een drietal, wier namen ik ter aanvulling hier mededeel.

Het Buurspraakboek vermeldt, dat des Vridaghes na onser Vrouwendach annunciacio (30 Maart) 1397 aan „Ghisebert Zoudenbalch Gerardus scriverssoen” het verblijf in de stad werd verboden wegens schuld (fol. 70 vs.).

Hetzelfde boek vermeldt des Manendaghes na Zinte Gheerdendach (19 Maart) 1411 (fol. 53vs.) onder het bovenschrijf: „Desen verbiet men die stat elken een maent, want sij boven des raets verbot gedobbelt ende ghespoelt hebben” de namen van een aantal personen, waaronder „Jannes van Herderwije die boescriver”.

En ten laatste: in het archief van het Regulierenklooster (Catal. v. d. bij het stadsarchief bewaarde archieven, II nr. 889) berust een stadsbrief van Utrecht,

waarbij Gheryt de cuper Ghisebrechtszoon den eigendom van het hem toebehoorende vierde deel van een hofstede bij de Smebrug aan de oostzijde van de Oudegracht, overdroeg aan Gheryt de sriver Aelbrechtszoon. De brief is van 20 Juli 1363. Men kan wat den tijdsduur betreft dezen „sriver” wel vereenzelvigen met Gerardus de sriver, die in 1377 als lid van de broederschap van het St. Joosten-gasthuis de broederschapsbrief bezegelde. Terwijl uit een charter van 1433 (nr. 167 van een verzameling bescheiden, in 1938 door het gemeentearchief van het rijksarchief overgenomen), waarin is opgenomen een stuk van 10 Maart 1422, waarbij „Dirc de Jan scrivers wijf was” en haar dochter Alijt, „die Claes wijf was van der A” aan Loef Hasaert overdroegen o.a. de helft van vier ponden sjaars, te betalen door den eigenaar van het huis op den zuidhoek van de Stroosteege en den Springweg, opgemaakt kan worden dat deze Gerardus in 1422 overleden was

G. v. K. Pz

Bunschoten en Dithmarschen. Ofschoon het ongebruikelijk is de aandacht te vragen voor een boekbespreking, wil ik ditmaal van de regel afwijken. In het pas verschenen Maartnummer van het genealogische maandblad „De Nederlandsche Leeuw”, LXXIen jaargang, blz. 94, wijdt Prof. De Monté ver Loren een recensie aan een werk van Heinz Stoob, getiteld „Die dithmarischen Geschlechterverbände, Grundfragen der Siedlungs- und Rechtsgeschichte in den Nordseemarschen” (uitgave van de Verein für Dithmarscher Landeskunde, 1951). Hierbij wordt een verschijnsel onder de aandacht gebracht, dat zich eyeneens heeft voorgedaan in het oude Nedersticht, met name in Bunschoten. Een aantal op terpen langs de zeekust gevestigde families sloten zich aaneen tot wat men ontginningsgenootschappen („Siedlungsgenossenschaften”) kan noemen, welke den vorm van „geslachten” hadden. Deze „geslachten” namen de bedijking langs de kust ter hand en vervolgens de ontginning van de geestgronden. Zij vervulden functies van publiekrechtelijken aard.

Het is bekend, dat de regering van de stad Bunschoten volgens den voorrechtsbrief van 1414 van bisschop Frederik van Blankenheim gebaseerd was op een indeling van de burgerij in drie geslachten of „maesscapen” (d.z. maagschappen), het Heyinge-geslacht, het Oelmansgeslacht en het Kuterlinge-geslacht. Was een burger door bloedverwantschap met meer dan een dezer „maesscapen” verbonden, dan kon hij kiezen, tot welke dezer drie hij wilde behoren en moest daar dan bij blijven. Men zie hiervoor het bekende werk van Mr. W. van Iterson „De historische Ontwikkeling van de Rechten op de Grond in de Provincie Utrecht”, deel I, band II, 1932, blz. 707 vlg.

A. Johanna Maris

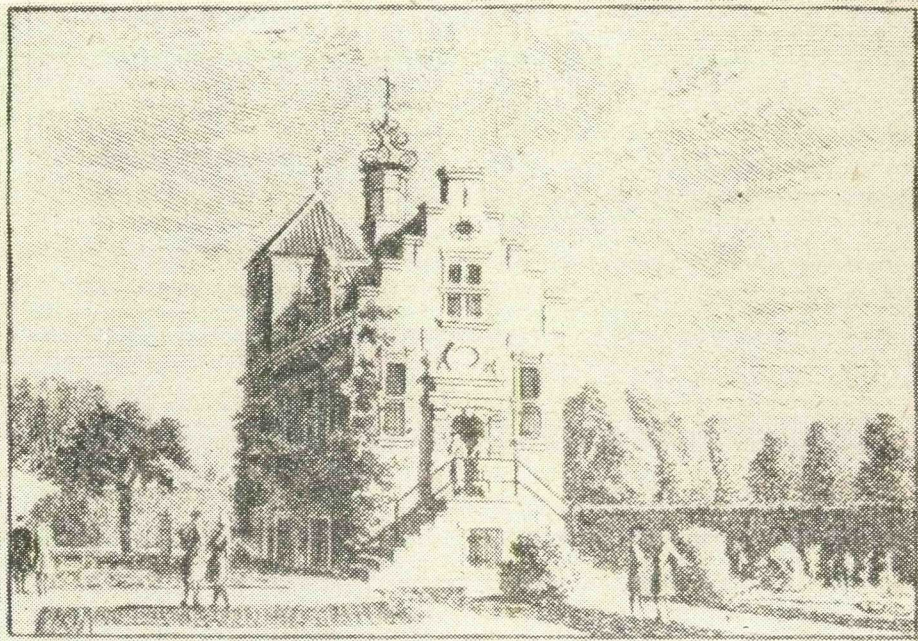
Jodocus van Lodensteyn. Dominee Van Lodensteyn, die van 1653 tot zijn dood in 1677 in Utrecht werkzaam was, is nog altijd een figuur die de aandacht trekt. Dr J. C. Trimp geeft in zijn onlangs (bij J. B. Wolters, Groningen) verschenen boek „Joost van Lodensteyn als piëtistisch dichter” een kijk op de letterkundige betekenis van deze predikant. Daarin wijst hij er op hoe Lodensteyn, hoewel een overtuigd calvinist — hij studeerde te Utrecht bij Voetius — door zijn piëtisme een zekere verwantschap toont met de middeleeuwse asceten. Lodensteyn leefde zelf ook in grote eenvoud, hoewel hij allerminst een onbemiddeld man was. Hij woonde op huize „Het Park” aan de Maliesingel, dat gestaan heeft ongeveer ter plaatse waar nu de Parkstraat ligt. Lodensteyn was ongetrouwd.

Tweemaal gedurende zijn Utrechtse jaren stond Lodensteyn in het midden der belangstelling. Eerst in de periode 1658—1660 toen hij met zijn collega's Teellinck en Van de Velde in zijn preken van leer trok tegen de stedelijke overheid. Deze overheid kende de opbrengst der vroegere kapittelgelden toe aan niet-kerkelijke personen. Daarin gesterkt door Voetius, verkondigden de drie predikanten dat bedoelde gelden gebruikt dienden te worden voor kerkelijke doeleinden, inzonderheid voor de opleiding van missionaire predikanten. Het een en ander leidde tot een conflict, dat eindigde met de verbanning van Teellinck en Van de Velde.

De tweede keer trekt Lodensteyn de aandacht als hij met anderen door de Franse bezetters in 1673 en 1674 een aantal maanden als gijzelaar gevangen wordt gehouden op het fort Nieuw-Rees in het land van Kleef. Maar het is duidelijk, dat Lodensteyn om deze aandacht nimmer gevraagd heeft. Hij leidde zoveel mogelijk een teruggetrokken leven.

Op huize „Het Park” schreef hij zijn **Uytspanningen**, die voor het eerst verschenen te Utrecht in 1676 „bij Willem Clerck, Boekdrukker en Boekverkoper op de Neude in Kintjenshaven”.

In deze Uytspanningen komen verscheidene gedichten voor, die betrekking hebben op utrechtse gebeurtenissen. Lodensteyn geeft er altijd een geestelijk accent aan. Wanneer in 1659 de Nieuwe Gracht op last der overheid ontboord wordt, spoort hij het volk aan om altijd de overheid te gehoorzamen, naardien dit Gods wil is. Als zijn collega Justus van den Bogaert in 1663 is gestorven, spreekt hij in een lijkdicht uit, dat dit als een straf des hemels beschouwd moet worden voor utrechts hardnekkige boosheid. Ook op zijn ambtgenoten Johannes Theodorus van der Wenden (1664) en Lambertus Sanderus (1672) en natuurlijk ook op zijn vereerde leermeester Voetius (1676) heeft Lodensteyn lijkdichten gemaakt. Het voor

de laatste geschreven vers is afzonderlijk uitgegeven.

Hoewel dr Trimp duidelijk aantoonde, dat het werk van Lodensteyn in veel opzichten gebrekkig geweest is, constateert hij niettemin hoe Lodensteyn na Camphuysen de meest gezongen stichtelijke dichter van Nederland geworden is.

de J.

Muntmeester Levendael. Het kasteel Levendael, dat te Achterberg aan het Laar-eind heeft gestaan — zo lezen we in De Vallei — heeft onder zijn bewoners vooral in de 15de eeuw verscheidene bisschoppelijke ambtenaren geteld. Sommigen van hen waren tollenaar, d.i. beheerder van de tol te Rhenen, muntmeester of schout in de Marsch.

Voor al het ambt van muntmeester was belangrijk. Het werd door enige leden van het geslacht Levendael of Leeffdael ten tijde van bisschop David van Bourgondië uitgeoefend.

De muntmeester moest zijn betrekking panden, d.i. kopen voor een zeker aantal jaren. Als inkomen had hij hoofdzakelijk een zeker deel van het verwerkte goud of zilver. Het was natuurlijk vooral in die

Huize „Het Park”, Maliesingel bij de Maliebaan te Utrecht, waar Lodensteyn heeft gewoond.

tijd, toen muntvervalsing veel voorkwam, een verantwoordelijke betrekking. Hoewel weer andere ambtenaren toezicht uitoefenden op de vervaardiging der munten, was bedrog toch niet uitgesloten. Het bleek daarom nodig zeer strenge straffen hiertegen uit te vaardigen. Ook Lodewijk van Levendael werd eenmaal van oneerlijkheid beschuldigd, doch vrijgesproken.

De munt te Rhenen werd later naar Wijk-bij-Duurstede verlegd, evenals de tol. Als tollenaar wordt ook de naam Lodewijk van Levendael genoemd.

Zowel de munt als de tol leverden de stad klaarblijkelijk voordelen op. Er werden namelijk pogingen in het werk gesteld om beide weer in Rhenen te vestigen, doch vergeefs.

Hoewel het kasteel zelf wel vrij oud moet zijn geweest, is er omtrent zijn geschiedenis niet veel bekend. De eeuwenoude linde is vrijwel het enige, dat nog aan zijn bestaan herinnert.